

KİTAP KRİTİĞİ: “HETERODOKS DERVİŞLER VE ALEVÎLER”

“Heterodox Dervishes and Alevis”

[Gülten, Sadullah, (2023), Heterodoks Dervişler ve Alevîler, İstanbul:
Timaş Yayınları, (ISBN: 978-605-08-4766-6)]

Selçuk SARI

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
(Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi)

DOI : 10.29329/akalid.2024.1058.6
Makale Geliş Tarihi : 9 Haziran 2024
Makale Kabul Tarihi : 6 Ağustos 2024
Makale Sonuçlanma Tarihi : 16 Ağustos 2024
Makale Yayın Tarihi : 30 Ağustos 2024
Sayfa Aralığı : 133-139

Selçuk Sarı, “Gülten, Sadullah, (2023), Heterodoks Dervişler ve
Alevîler, İstanbul: Timaş Yayınları, (ISBN: 978-605-08-4766-6)”,
Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
AKALID), C.2, S.2, Ağustos 2024, s. 133-139.

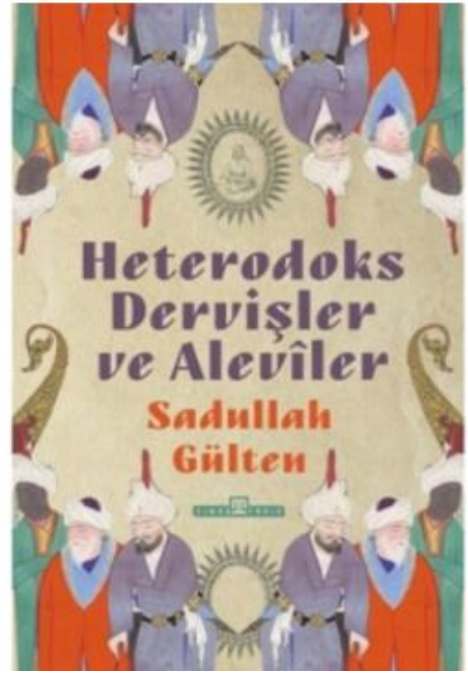
Alevilik, Hz. Ali'nin soyundan gelenleri ifade etmekteyken zaman içinde anlam değişikliğine uğrayarak Hz. Ali'nin yolundan gidenler için de kullanılır olmuştur. Farklı coğrafyalarda benimsenmesine rağmen bir inanç sistemi haline gelmesinde Türklerin etkili olduğu ifade edilmektedir. Türkler, İslam ordularının Maveraünnehir fetihleri sürecinde İslamiyet ile tanıştılar.

IX. yüzyıldan itibaren gruplar halinde İslamiyet'e tâbi oldular. Türklerin eski inanç ve yaşayışlarının İslamiyet ile uyumu bu tâbiyeti hızlandırdı. Türkler, sahip oldukları değerleri İslamiyet ile yeniden yoğurup şekil verdiler. Türkistan'dan Anadolu'ya yerleşme sürecinde de karşılaşılan toplumlar ile yeni bir etkileşim oluşturdular. Bu noktada Anadolu dervişleri de etkileşime dâhil oldular.

Dervişler ve tekkeler Anadolu'nun ve Balkanların Türkleşmesi ve İslamlaşmasına hizmet ediyorlardı. Türkler, Anadolu'da dinî bilgiyi dilleri ve yaşayışları kendilerine yatkın olan dervişlerden öğrendiler. İşte bu süreçte Eski Türk inanışları ve kültürü ile İslam inanışın karıştığı ve Aleviliğin bu inanç ve kültürlerin bir sentezi haline geldiği ifade edilir.

Anadolu'da dervişlere, tekkelere ve fikirlerine siyasi otoritenin yaklaşımı XIII. yüzyıla kadar ılımlı olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti'ni kökten sarsan 1240 Babai İsyanı ile ılımlı hava değişmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında da aynı ılımlı hava oluşmuştur. Fakat XVI. yüzyıldan itibaren başlayan Osmanlı-Safevi mücadelesi ılımlı havayı yine değiştirmiştir. Destek verilen dervişler ve tekkelere karşı tedbir alınmaya başlanmıştır. Bu dönemlere dair merak edilenleri öğrenmek kolay değildir. Yaşantılarını kayıt alma ve belgeleme imkânları kısıtlıdır. Genelde sözlü kaynaklar üzerinden aktarımlar yapılır. Onların da gerçekçiliği sözlü kaynakların özelliği olarak belirsizdir. Bu noktada Osmanlı Devleti tarafından tutulan kayıtların önemi ortaya çıkmaktadır. Kayıtlar arasında bulunan başta tahrir, mühimme ve vakıf defterlerinin satır aralarında, Anadolu'da faaliyet gösteren abdal, ata, dede ve baba ünvanını taşıyan Yesevî, Kalenderî, Haydarî, Vefâî ve Bektaşî tarikatlarına mensup derviş ve şeyhler hakkında önemli bilgiler bulunur. İncelediğimizde çalışma da sözlü kaynakları arşiv belgeleri ile netleştirmektedir.

Bu çalışmada, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Alevi Bektaşî Kültürü Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Sadullah GÜLTEN'in yazarı olduğu “Heterodoks Dervişler ve Aleviler” isimli kitabın tanıtımı ve değerlendirmesi yapılacaktır. Prof. Dr. Sadullah

GÜLTEN tarafından hazırlanan eserin ilk baskısı 2018 yılında Gece Kitaplığı yayınlarından çıkmıştır. Tanıtımını yaptığımız baskı ise Timaş Yayınları'ndan 2023 yılında çıkmıştır. İlk baskıya ilaveten ikinci baskıda çalışmaya beş bölüm daha eklenmiştir ve genişletilmiş ikinci baskı şeklindedir. Ayrıca Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK tarafından bir sunuş bölümü hazırlanmıştır. Çalışma Sadullah GÜLTEN'in makaleler derlemesi şeklinde olup on üç bölümden oluşmaktadır. Aleviliğin yanı sıra Kalenderilik, Vefailik ve Haydarilik tarikatlarını da konu alan makaleler bulunmaktadır.

“Osmanlı Devleti'nde Alevi Sözcüğünün Kullanımına Dair Bazı Değerlendirmeler” adlı birinci makalede Alevilik sözcüğünün tarihi kökenine inilmiştir. XIII. yüzyılda ortaya çıkan ve XVI. Yüzyılda dini propaganda malzemesi haline gelen Kızılbaşlık kavramına değinilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kızılbaş kavramına yüklediği anlam ile Kızılbaşlık ve Alevilik kavramlarına farklı yaklaşımı açıklanmıştır. XIX. yüzyılda Alevi isminin siyasi, tasavvufi kullanımlarına değinilmiştir. İlaveten makale içerisinde tahrir ve mühimme defterlerinde “Alevi” şeklinde kaydedilmiş yerleşim yeri ve toplulukların olması irdelenmiştir. Özellikle, Oğuz boylarından Çepnilerin yaşadığı yerler arasında bulunan Ordu'nun diğer adı ve Ulu Yörük Türkmenlerine tâbi cemaatlerin tahrir ve mühimme defterlerine Alevi şeklinde kaydedilmiş olması üzerinde durulmuştur.

“Efsaneden Gerçeğe; Güvenç Abdal'a Dair Bazı Mülahazalar” adlı ikinci makalede Güvenç Abdal'a dair değerlendirmeler yapılmıştır. Hayatına dair geniş çaplı, kesin bilgiler bulunmadığından pek çok iddianın ortaya atıldığı ifade edilmektedir. Konuyla ilgili Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesi'nden başka kaynakta bilgilerin yer almadığı ifade edilmiştir. Güvenç Abdal'ın tarihi bir şahsiyet olduğu, tahrir defterinde yer alan yerleşim isimleriyle adının ve silik de olsa hatırasının yaşatıldığı ifade ediliyor. Bunun ötesinde Çepnilerin teşkilatlandırılmasına yönelik iddiaların tarihi bir değeri olmadığı ifade edilmiştir.

“Kökler ve Dallar: Tahtacı Alevilerinin Menşei ve Tahtacı Cemaatleri” adlı üçüncü makale Tahtacı cemaati üzerine kaleme alınmıştır. Tahtacılar'ın tarihsel kökenine inilerek isimlerinin nereden geldiğine ve yerleşim bölgeleri üzerinde durulmuştur. Mesleki kabiliyetleri sebebiyle 1940'lı yıllara kadar göçebe yaşadıkları ve orman işlerinde yatkın oldukları ifade edilmektedir. Tahtacı Alevileri, yörük ve Türkmen olarak bilinen konar-göçerlerin ormanlık alanlara yerleşerek ağaç işçiliğinde uzmanlaşan kısmıdır. Çalışmada

Tahtacıları Anadolu'nun eski kavimlerine veya farklı Türk kavimlerine bağlamanın ya da üst kimlik aramanın beyhude olduğu ifade edilmektedir. Dördüncü makale “Osmanlı ve Vefâî Tarikatı İlişkilerine Bir Katkı: Yörükân-ı Seyyid Ebu'l-Vefa Cemaati, Aşıkpaşazâde ve Seyyid Velâyet” konuludur. Selçuklu ve Osmanlı Anadolu'sunda siyasi, sosyal ve dini alanda ön plana çıkmış tarikatların en mühimlerinden biri Vefâî tarikatıdır. Konuya yönelik Ahmet Yaşar Ocak'ın çalışmasının önemi vurgulanmakta ve mevcut çalışmaların yeni araştırmalara destek olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu bölümde Ebu'-Vefâ cemaati tarihi, tahrir defterlerinden edinilen bilgiler ve faaliyet alanları üzerine durulmaktadır.

Beşinci makale “Dervişler ve Göçebeler Arasındaki İlişkiye Dair Bir Değerlendirme: Barak Baba ve Baraklılar” konuludur. Türkmenlerin hayatında önemli rol oynayan şeyhlerden Barak Baba'nın Yunus Emre tarafından tarikat silsilesi içinde sayılmaktadır. Döneminde yaşamış diğer şeyhlerin aksine onun tarihsel şahsiyeti, tasavvufi meşrebi ve tarikatı hakkında oldukça fazla malzeme bulunduğu ifade edilmektedir. Barak Baba Türkmenler nezdinde önemli bir yer edinerek kısa zamanda kalabalık bir Türkmen grubunu kendisine bağladığını, onlardan bazılarının ise Baraklılar adını alarak bu isimle anıldıkları görülür. Bahsedilen cemaat, zaviye ve köylerin tamamını Barak Baba ile ilişkilendirecek malzeme yoksa da onun ününün Türkmenler arasında oldukça yaygınlaştığı, adının ölümünden yaklaşık iki asır sonra yazılan Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi'nde geçmesinden hareketle söylenebilir.

Altıncı makale “Tahrir Defterlerine Göre Anadolu'da Kalenderiler ve Haydariler” üzerine hazırlanmıştır. Makalede Kalenderi ve onun başlıca şubesi olarak Haydariyye tarikatının tarihçesi ve Anadolu'ya gelişleri, faaliyetleri üzerine durulmuştur. Anadolu'nun İslamlaşmasında pek çok tarikat mensubunun etkili olduğu bilinmektedir. Malazgirt Savaşı'nda hemen sonra Anadolu'ya doğru başlayan derviş göçleri Moğol İstilasası sırasında ve sonrasında artarak devam etmiştir. Anadolu'ya gelen dervişler arasında çoğunluk Kalenderiler ile onun başlıca şubesi Haydariyye tarikatına mensup Haydarilerdi. Makalede bu tarikatların ortaya çıkışı, Anadolu'da yayıldıkları alan, Selçuklular ve Osmanlılarla ilişkileri üzerinde durulmuştur. Her iki tarikat da dağıldıkları bölgelerde mevki kazanmışlar ve Bektaşiler ile yakın ilişki kurmuşlardır. İlerleyen süreç içerisinde Bektaşî tarikatının içinde eriyerek kaybolmuşlardır.

Yedinci makale “Eski Türk İnançları ve Kalenderilik Bağlamında Osmanlı Topraklarında Vegan Sufiler: Etyemezler” üzerine hazırlanmıştır. Türkler, kurdukları yerleşim yerlerine coğrafi ve kültürel, sosyal, iktisadi ve dinî anlayışlarını yansıtan isimler vermiştir. Bunların içinde Etyemez, Peynirye-
mez, Balyemez gibi isimler dikkat çekmiştir. Günümüzdeki vegan anlayışını çağrıştıran bu isimlerin konar-göçer kültüre uygun olmadığı bilinmektedir. Makalede bu isimlerin altında yatan anlayışlar irdelenmiştir. Etyemez adının, gıybet etmekten kaçınanlar için kullanıldığı düşünülse de bu isim eski Türk inançları ve Hint-İran mistisizminden etkilenerek ortaya çıkan Kalenderi akımıyla ilgilidir. Buradan yerleşim yeri isimlerinin gelişi güzel olmadığı pek çok bilgiye ulaşılabileceği ifade edilmektedir.

Sekizinci makale “Hızır İlyas Zaviyeleri, Aya Yorgi ve Bektaşiler: İnsanların zor zamanlarında yardım edeceğine inanılan varlıklar hemen her toplumda görülür. Türk-İslam dünyasında bu varlık Hızır olarak tebarüz etmektedir. Bölüm içerisinde Hızır inancında farklı inançların etkisi anlatılmaktadır. İlaveten Hızır-İlyas inancının yayılmasında heterodoks dervişlerin ve süreç içerisinde özellikle Bektaşi dervişlerinin etkisi anlatılmaktadır.

Dokuzuncu makale “Çorum’da Kalenderi Geleneğinden Bir Abdal: Kutbu’l-Büdelâ Abdal Ata ve Zaviyesi” üzerine hazırlanmıştır. Çorum’da Türkmenler arasında faaliyet gösteren ve adıyla anılan bir zaviye kuran Abdal Ata’yı konu almıştır. Mevcutta Abdal Ata üzerine yapılmış çalışmalarda yer almayan kaynaklardan bilgiler eklenmiştir. Bölgedeki faaliyetlerini ve etkinlik kurduğu yerleşim yerleri, köyler hakkında bilgi verilmektedir. Başta tahrir defterleri olmak üzere, Muhyiddin Çelebi’nin Hızırnâme, bazı vakıf kayıtları ve Yakacık Köyü’ne ait temettuat defteri gibi pek çok kaynaklardan faydalanarak hazırlanmıştır.

Onuncu makale “Üryan Hızır Menakıbnâme: Değerlendirme ve Transkripsiyon”: Üryan Hızır Menakıbnâme üzerine yazılan makalede: XVI. Yüzyıldan sonra Safevi etkisiyle kurumsallaşan bir Alevi ocağının kurucusuyla ilgilidir. Bir din büyüklerinin kanaatlerini, faaliyetlerini, anlatan çalışmalara menakıbnâme, velâyetname denilmektedir. Türk destani geleneği ile benzerliği olan türün ilk örnekleri Karahanlılar’a kadar gider. Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılarda da vardır. Osmanlı dönemindekilerin zirve olduğu XV. Yüzyıla ait Bektaşi menakıbnâmeleri ön plandadır ve Aleviliğin kurumsallaşmadığı dönemi temsil eder. Üryan Hızır’ın Anadolu’nun İslamlaşması hususunda faaliyetle bulunan bir Kalenderi şeyhi olmalıdır. Üryan Hızır Ocağı’na mensup Hızır Tac tarafından rivayet edilen bilgiler

sonucunda yazılmıştır. Ölümünden sonra Üryan Hızır Ocağı'nın diğer ocaklar içinde önemli bir konumda olduğunu göstermektedir.

On birinci makale “Bir Heterodoks Derviş Kimliğinin İnşası Yahut Vefâilikten Aleviliğe: Şeyh Çoban ve Evladına Dair” bir makaledir. Şeyh Çoban, Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma serüveninde ön plana çıkmış bir Vefâi şeyhidir. Anadolu'nun pek çok yerinde Şeyh Çoban adını taşıyan cemaat, zaviye, türbe, mahalle ve köye rastlamak mümkündür. Vefâi tarikatı içinde yer alan Şeyh Çoban Sivas şehrini irşat alanı olarak seçmiş ve faaliyet göstermiştir. Pek çok yerde de adına zaviye ve türbeler inşa edilmiştir. Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde bulunan zaviye ve türbe bu makalede konu olmuştur.

On ikinci makale: “Anadolu’da Bir Vefâi Şeyhi: Tahrir Defterleri Işığında Dede Karkın Hakkında Bazı Değerlendirmeler” üzerine hazırlanmıştır. Dede Karkın, Vefâi tarikatının Anadolu’daki ilk temsilcilerindendir. Vefâi tarikatı XIII. yüzyıl Anadolu’sunda pek çok mürid edinmiştir. Karkın’da Anadolu’daki ilk şeyhidir. Oğuzların Karkın boyuna mensup bazı cemaatlerin hem dinî hem de siyasi önderi olmasından dolayı etrafında önemli bir nüfus bulunmuştur. Maraş, Mardin, Hamid bölgelerinde zaviyeler kurulmuştur. Zaviyeler hem Dede Karkın’ın anısını yaşatmak hem de fikirlerini yaymak için hizmet etmiştir. Tahrir defterleri içerisinde de konuya dair bilgiler aktarılmıştır.

On üçüncü makale: “Baba Mansur’dan Şeyh Harun’a: Bir Alevi ocağının Tarihsel Kökenine Dair Bazı Gözlemler” üzerine kaleme alınmıştır. Alevi ocaklarının Anadolu Aleviliği üzerinde etkisine yer verilmiştir. Ocaklar hakkında, kuruluş süreçleri ve kurucularına dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu noktada sözlü kaynaklar yoğunluktadır. Fakat kaynaklar ortaya konulduktan sonra güvenilirliklerini emin olmak gerekir. Çünkü arşiv belgeleri haricinde karışık ve güvenilirmez bilgilerin yer aldığı bilinmektedir. Osmanlı merkezi yönetimi tarafından ocakzâdelere verilmiş ve bir kısmı günümüze kadar gelmiş olan eski şecere (*siyadetnâmeler*) ile beratlar da önemlidir. Bu yüzden Osmanlı döneminde tutulmuş arşiv vesikalarına ulaşmak gereklidir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde kurulmuş zaviyelere ait kayıtların tespiti bazı problemlerin çözümüne ve yeni değerlendirmeler yapılmasına katkı sağlayabileceği ifade edilmektedir. Bu noktada Baba Mansur Ocağı Tunceli Mazgirt merkezli ocak üzerinden açıklanmıştır.

Prof. Dr. Sadullah Gülten, konar-göçerler ve Anadolu tasavvuf tarihi alanında kıymetli eserler ortaya koymuştur. İncelemiş olduğumuz eseri kendisine ait makaleler derlemesinden oluşmaktadır. Bu makalelerin bir kısmı daha önce yayınlanmış ve eser içerisinde genişletilerek kullanılmıştır. Bir kısmı da ilk defa okuyucuların ilgisine sunulmuştur. Metin içerisinde de bahsettiğimiz gibi sözlü kaynaklar süreç içerisinde değişime uğramaktadır. Doğruluğu şüpheli kaynaklar üzerinden yanlış ve zararlı yorumlamalar yapılabilmektedir. İncelemiş olduğumuz eserin kıymeti de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Rivayetler, menkıbeler gibi soyut aktarımlar belgeler üzerinden tenkide tabi tutularak somutlaştırılmaya ve tarihsel bir kurguya dönüştürülmeye çalışılmıştır. Makalelerin hazırlanmasında Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'ın eserlerinden ilham alındığı belirtilmiştir. Alanın duayenlerinin esere yönelik değerlendirmeleri de çok kıymetlidir. Yazarın tutarsız genellemelerden ve ideolojik yaklaşımlardan uzak durması duayenlerden takdir toplamıştır. Yazar ve eserinin Alevilik araştırmalarında yadsınamaz bir başvuru kaynağı olduğu vurgulanmıştır.